

Dr hab. Anna Dąbrowska, prof. SGH
Zakład Badań Zachowań Konsumentów
Instytut Zarządzania
Kolegium Zarządzania i Finansów
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Warszawa, 18.08.2014 r.

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Małgorzaty Wiścickiej
„Nierówności w sferze konsumpcji gospodarstw domowych w okresie przemian w
Polsce”**

napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Jolanty Witek, prof. nadzw. Uniwersytetu
Szczecińskiego

Podstawą wydania opinii jest: pismo [WNEiZ-LP. 351/14/WW] podpisane przez prof. zw. dr hab. Waldemara Tarczyńskiego, Dziekana Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego w Szczecinie z dnia 1.VII.2014 roku, dotyczące wykonania recenzji rozprawy doktorskiej mgr Małgorzaty Wiścickiej.

1. Wstęp

Rozprawa doktorska, przygotowana pod opieką Promotora, powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego [...] oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną Kandydata w danej dyscyplinie naukowej [...], a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. (Art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki [Dz. U. Nr 65, poz. 595, z późn. zm.]). Ocena pracy doktorskiej mgr Małgorzaty Wiścickiej „Nierówności w sferze konsumpcji gospodarstw domowych w okresie przemian w Polsce” dokonana została na podstawie kryteriów pozwalających na stwierdzenie czy przedstawiona rozprawa spełnia powyższe wymogi. Za przesłanki końcowej oceny przyjęto następujące kryteria: sformułowanie problemu badawczego i tematu rozprawy, cele i hipotezy badawcze, metodyka badań, układ treści, ocena merytoryczna i formalna pracy, przydatność pracy dla praktyki i teorii oraz nurtujące recenzentkę pytania.

Rozprawa mgr Małgorzaty Wiścickiej jest pracą, która porusza istotne i aktualne zagadnienia związane z nierównościami w konsumpcji gospodarstw domowych, w okresie, który skutkował ważnymi wydarzeniami dla warunków funkcjonowania społeczeństwa polskiego. Podjęty przez mgr Małgorzatę Wiścicką problem badawczy można uznać za wartościowy również z uwagi na fakt, że nierówności i ich pogłębiający się charakter mają daleko idące skutki zarówno dla ludzi młodych jak i starszych, prowadzą do ekskluzji społecznej, wykluczenia z wielu sfer życia społecznego (gospodarczego, politycznego, kulturowego), czy marginalizacji. Jest to ważne wyzwanie pod adresem polityki społecznej.

Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, spisu rysunków, tabel, wykresów i aneksu (liczącego 44 tabele). Dysertacja liczy łącznie 275 stron.

2. Ocena merytoryczna pracy

We wstępie Autorka przedstawia uzasadnienie dla podjęcia się tematu pracy. Jak słusznie stwierdza w literaturze przedmiotu brakuje wyników badań odnoszących się do porównania sytuacji gospodarstw domowych ze skrajnych grup decylowych, co potwierdza ważność podjętego problemu badawczego i jego pewną niszowość. Znacznie częściej przedmiotem zainteresowania badaczy są gospodarstwa ubogie, co wynika z daleko idących skutków ich położenia, nie tylko dla jednego pokolenia. Dziedziczenie biedy jest stwierdzonym faktem. Doktorantka zwraca uwagę zarówno na występowania nierówności, ale także na zmiany we wzorcach konsumpcji, upodabnianie się struktury konsumpcji do wzorów charakterystycznych dla społeczeństw zachodnich. Swoje rozważania naukowe opiera na najbardziej reprezentatywnych badaniach, czyli badaniach budżetów gospodarstw domowych GUS w wybranych latach okresu 2000-2010. Przyjęta dekada cechuje się dużą turbulentnością wynikającą z ważnych wydarzeń: trwającej transformacji systemowej, wejściem Polski do Unii Europejskiej i dużymi oczekiwaniami społeczeństwa polskiego na poprawę poziomu i jakości życia oraz ogólnoswiatowego kryzysu finansowego i jego skutków dla warunków życia społeczeństwa. Wyjaśnienia wymagałoby, dlaczego cezura czasowa została zawężona do 2010 roku, tym bardziej, że w rozprawie spotykamy dane dla 2011 roku (np. pkt. 3.2), czy 2012 roku (s. 44). Przeciwskazaniem nie była także dostępność danych budżetów gospodarstw domowych za lata 2011-2012. Rozprawa doktorska została napisana w ramach grantu promotorskiego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (NN 112 12 45 39).

W rozdziale pierwszym o charakterze metodycznym mgr Małgorzata Wiścicka wskazuje na cel, przedmiot i metodykę badań własnych. Za cel rozprawy doktorskiej Doktorantka przyjmuje *identyfikację skali nierówności konsumpcji między najuboższymi i najbogatszymi gospodarstwami domowymi oraz wskazanie obszarów (grup), w których dysproporcje mają wymiar nierówności*. Na marginesie do celu pracy Doktorantka odwołuje się na stronie 16, a formułuje go dopiero na stronie 18.

Celowi pracy Doktorantka podporządkowuje następujące problemy badawcze:

- a) sposoby definiowania problematyki nierówności w literaturze przedmiotu;
- b) ocena dorobku nauk ekonomicznych dotyczącego nierówności w konsumpcji;
- c) rola dochodów w tworzeniu nierówności w konsumpcji;
- d) kształtowanie się sytuacji materialnej zamożnych i ubogich gospodarstw domowych w Polsce;
- e) poziom i jakość spożycia zamożnych i ubogich gospodarstw domowych w Polsce;
- f) poziom wydatków na dobra materialne i usługi zamożnych i ubogich gospodarstw domowych w Polsce.

Doktorantka sformułowała hipotezę główną: *Nierówności w sferze konsumpcji gospodarstw domowych głównie determinują zasoby ekonomiczne wspólnie gospodarujących osób (dochody, wydatki, zasoby dóbr trwałych) oraz ich cechy demograficzne i społeczno-ekonomiczne*.

Sformułowała także hipotezę pomocniczą, która brzmi: *Zmiany w poziomie nierówności dotyczą w mniejszym stopniu wymiaru egzystencjalnego, a w większym stopniu odnoszą się do zaspokajania potrzeb wyższego rzędu*.

W rozdziale tym Doktorantka charakteryzuje prawidłowo przyjęte mierniki statystyczne, jakie wykorzystwała do analizy zróżnicowania dochodów w grupach decylowych.

Odnosząc się do gospodarstw domowych Doktorantka używa niekiedy terminu „obiekty”, lepiej mówić o podmiotach czy gospodarstwach domowych.

W rozdziale II zatytułowanym „Konsumpcja w świetle teorii i praktyce gospodarczej” mgr Małgorzata Wiścicka przedstawia trzy obszary zagadnień: istota nierówności i ich uwarunkowania w oddziaływaniu na konsumpcję, konsumpcja i inne kategorie sfery konsumpcji i ekonomiczne i społeczne uwarunkowania nierówności konsumpcji. W rozdziale tym Doktorantka charakteryzuje nierówności w ujęciu interdyscyplinarnym. Szczególną uwagę zwraca na nierówności w konsumpcji i jej determinanty. Rozdział ten ma kluczowe znaczenie dla dalszego wywodu naukowego. Odnosząc się do treści rozdziału wydaje się, że trafniejszym, lepiej oddającym treść rozdziału byłby tytuł: Konsumpcja i nierówności w

konsumpcji. Rozdział ten powinien rozpoczynać się od charakterystyki konsumpcji, osadzenia jej w literaturze, a dopiero potem uwaga powinna być zwrócona na istotę nierówności, uwarunkowania nierówności w konsumpcji. W podrozdziale „Istota nierówności” Doktorantka na s. 29 formułuje, jak najczęściej w naukach ekonomicznych definiuje się pojęcie nierówności. Moim zdaniem sformułowanie to powinien poprzedzać przegląd definicji w świetle dorobku poszczególnych nauk (jest to pojęcie interdyscyplinarne), szczególnie ekonomii w możliwie szerokim ujęciu i podejściu (znajdujemy odniesienia do ekonomii w kilku miejscach). Doktorantka proponuje także własną definicję nierówności ekonomicznych. Wskazuje również na negatywne skutki nierówności, m.in. tworzenie się patologicznych wzorów konsumpcji. Szkoda, że Doktorantka ograniczyła się tylko do wymienienia nazwisk autorów, którzy poszukiwali związku między nierównościami dochodowymi a wzrostem gospodarczym (tabela 2.1), nie przedstawiła swojego stanowiska. Na uwagę zasługuje odniesienie do skali nierówności w ujęciu globalnym i przytoczone wskaźniki - wskaźnik rozwoju społecznego HDI (Human Development Index) dla wybranych lat okresu 2000-2010 (tabela 2.2 – w tytule należałoby dodać i w Polsce) czy wskaźnik szczęśliwości HPI dla 2012 roku (tabela 2.3 – interesujące byłoby zestawienie z uwzględnieniem krajów 10-UE). Szkoda, że Doktorantka nie skomentowała, po pierwsze, co oznaczają zmiany wskaźnika dochodowego (PKB per capita) w Polsce w 2010 roku i na którym miejscu Polska się plasuje na tle badanych krajów, do której grupy państw jest zaliczana. Po wtóre, dlaczego wskaźnik HPI dotyczy tylko 2012 roku, skoro są dostępne dane, także dla Polski dla 2006 roku (Polska ze wskaźnikiem 39,29 zajęła 114 miejsce) i 2009 roku (42,8; 77 miejsce). W 2012 roku zajęliśmy 71 miejsce.

Rozwijając podpunkt „Konsumpcja i inne kategorie sfery konsumpcji” Doktorantka bardzo trafnie przywołuje słowa znanego polskiego ekonomisty E. Lipińskiego (publikacja z 1969 roku), który powiedział, że „W procesie konsumpcji rośnie siła intelektualna i siła moralna człowieka, zwiększa się jego moc wytwórcza, rozwija wyobraźnia, zwiększa potęgę umysłu.” Myślę, że można było ustosunkować się do słów prof. E. Lipińskiego z perspektywy czasu. Z konsumpcją, na co zwraca uwagę Doktorantka, wiążą się takie sfery, jak: jakość życia, styl życia, poziom życia, dobrobyt. Zabrakło mi tu precyzyjnych definicji, z odwołaniem do autorów badających te problemy czy definicji przyjętych przez GUS. Na przykład T. Słaby: "poziom życia to stopień zaspokojenia potrzeb materialnych i kulturalnych przy istniejącej infrastrukturze umożliwiającej to zaspokojenie ... natomiast jakość życia zawiera te wszystkie elementy, które związane są z faktem istnienia człowieka, bycia kimś, posiadania rodziny, kolegów, przyjaciół." GUS: „Jakość życia obejmuje zarówno obiektywną

ocenę materialnych i niematerialnych wymiarów życia i sytuacji społecznej jednostek oraz grup społecznych, jak również subiektywnie odbierane poczucie satysfakcji życiowej.” Można by było wówczas lepiej pokazać różnice pojęciowe. Doktorantka charakteryzuje także determinanty konsumpcji, które wywierają również wpływ na skalę nierówności. Rozdział ten zamykają rozważania na temat ekonomicznych i społecznych uwarunkowań konsumpcji, w omawianiu których Doktorantka poruszyła wiele ważnych wątków.

W rozdziale trzecim pt. „Gospodarstwo domowe jako podmiot gospodarujący” Doktorantka zwróciła uwagę na istotę, pojęcia i klasyfikacje gospodarstw domowych, zróżnicowanie społeczno-demograficzne polskich gospodarstw domowych oraz omówiła budżety gospodarstw domowych jako źródło informacji. Jest to rozdział bogaty w przetworzone dane statystycznie GUS z wykorzystaniem miar zmienności, stanowiący swoistą podstawę dla dalszych rozważań i analiz dotyczących konsumpcji i występujących nierówności. Doktorantka wskazała na zmiany – pozytywne i negatywne, jakie zachodzą w gospodarstwach domowych. Mam jednak kilka uwag. Moim zdaniem, zdanie uzasadniające (s. 83) powinno poprzedzać przyjętą klasyfikację gospodarstw domowych i ich charakterystykę. Przedstawienie wartości na rysunkach pozwoliłoby na lepszą ocenę prezentowanych zjawisk. Na s. 104 czytamy uwagę, że rokiem silnego wzrostu dochodów we wszystkich grupach decylowych był 2005 rok. Niestety Doktorantka nie podejmuje próby wyjaśnienia tej sytuacji.

Rozdział czwarty zatytułowany „Nierówności w poziomie zasobów materialnych gospodarstw domowych w okresie przemian” stanowi głębszą charakterystykę sytuacji materialnej gospodarstw domowych, w tym dochodowej. Doktorantka wyróżniła gospodarstwa nisko- i wysokochodowe wskazując na zasięg ubóstwa i bogactwa materialnego. Dokonała analizy występujących dysproporcji w ich warunkach mieszkaniowych oraz w wyposażeniu w niektóre dobra trwałe. Jest to rzetelny materiał faktograficzny (czasami brakuje miar w tabelach, rysunkach), który inspiruje do szerszych wniosków. Analiza danych rodzi kilka pytań i uwag, a mianowicie:

- z czego wynika tak duży wzrost dochodów rozporządzalnych gospodarstw co najmniej 6 osobowych o najniższych dochodach w 2010 roku (wykres 4.4). Uwaga ta dotyczy także gospodarstw bogatych (wykres 4.5) – duże wahania obserwuje się w grupie rolników, pracujących na własny rachunek;
- szkoda, że w tabelach 4.2 i 4.5 dot. dochodów i wydatków pierwszej i dziesiątej grupy docelowej przedstawiono wartości ogółem dla przeciętnego gospodarstwa domowego, a nie dla omawianych grup decylowych, co wzbogaciłoby obraz sytuacji i lepiej

pokazywało nierówności. Można było ująć to w jednej tabeli – gospodarstwa pierwszej, dziesiątej grupy decylowej i ogółem;

- w ocenianiu zmian zachodzących w badanych obszarach (wydatkach na dobra i usługi konsumpcyjne, warunkach mieszkaniowych, czy zasobach finansowych) zabrakło głębszej analizy przyczynowo-skutkowej, refleksji naukowej.

W rozdziale piątym ostatnim dotyczącym „Nierówności w konsumpcji dóbr materialnych i usług gospodarstw domowych” Doktorantka na podstawie analizy danych pierwotnych budżetów gospodarstw domowych dokonała oceny skali dysproporcji i występujących nierówności w konsumpcji dóbr materialnych i usług konsumpcyjnych. Jest to rozdział kluczowy dla weryfikacji przyjętych hipotez. Tu również nasuwa się uwaga, że na podstawie tak bogatego materiału faktograficznego, przy użyciu różnych metod statystycznych, Doktorantka nie dokonała wnikliwszego wnioskowania.

W zakończeniu Doktorantka odnosi się do postawionych hipotez i ich weryfikacji, formułuje także trafne wnioski końcowe. Wskazuje słusznie, że poza naukową wartością dysertacja doktorska ma także walor aplikacyjny.

3. Ocena metodyczna pracy

Istotną wartość pracy stanowią zrealizowane przez mgr Małgorzatę Wiścicką badania ilościowe dotyczące niepublikowanych, indywidualnych danych z budżetów gospodarstw domowych, które zaliczam do mocnych stron rozprawy doktorskiej. Pozwoliły one przeanalizować nierówności w sferze konsumpcji gospodarstw domowych w okresie 2000-2010, przy uwzględnieniu najuboższych i najbogatszych gospodarstw domowych. Na pozytywną ocenę składa się także uzasadniony zakres analizy statystycznej ze wskazaniem narzędzi i metod statystycznych weryfikacji hipotezy głównej i pomocniczej.

Jeszcze raz pragnę podkreślić ogromny wysiłek Doktorantki z pozyskaniem tak bogatego materiału faktograficznego, aczkolwiek zbyt połowicznie oceniła zaobserwowane tendencje.

Gdyby Doktorantka zamierzała opublikować ocenianą dysertację, namawiam do większej odwagi w interpretacji wyników, do poszukiwania zależności (analizy przyczynowo-skutkowej). Warto chociażby się zastanowić, jakie konsekwencje dla sytuacji dochodowej gospodarstw domowych i nie tylko miało wejście Polski do Unii Europejskiej.

Wymienione wyżej składowe procedury badawczej i ich przedstawienie świadczą o dobrym przygotowaniu Kandydatki do prowadzenia badań, umiejętności ich realizacji, prezentacji i interpretacji.

4. Podsumowanie

Recenzowana rozprawa doktorska mgr Małgorzaty Wiścickiej w stopniu zadowalającym wypełnia kryteria: **formalne, metodyczne, merytoryczne i kwalifikacyjne** stawiane rozprawom doktorskim, mimo zgłoszonych uwag. Zatem uznać można, że przedstawiona praca jest naukowo wartościowym opracowaniem spełniającym wymagania stawiane pracy doktorskiej i świadczy o przygotowaniu Autorki do badań naukowych i umiejętnościach wykorzystania w nich dostępnych narzędzi badawczych.

Przedstawione w recenzji uwagi i spostrzeżenia miały na celu doskonalenie „warsztatu” naukowo – badawczego Doktorantki.

5. Wniosek końcowy

Reasumując, stwierdzam jednoznacznie i z pełnym przekonaniem, że przedłożona do oceny rozprawa doktorska mgr Małgorzaty Wiścickiej spełnia w pełni wymogi stawiane rozprawom doktorskim przez ustawę o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki w zakresie oryginalności problemu naukowego, a także umiejętności samodzielnego prowadzenia badań naukowych oraz posiadanej wiedzy teoretycznej i wnoszę o dopuszczenie jej do publicznej obrony.

Anna Dębska